

Research Paper

Iran-Ukraine in times of crisis and its impact on relations with Russia

Mehrdad Halalkhor¹, Arash saeedi rad^{*2}

¹ Ph.D North American Studies, University of Tehran, Tehran, Iran

² Master's degree of regional studies at Yazd University, Iran

10.22080/JPIR.2022.23811.1295

Received:

June 24, 2022

Accepted:

October 6, 2022

Available online:

November 5, 2022

Keywords:

Iran, Ukraine, Russia,
convergence, divergence

Abstract

There were signs of expanding Iran-Ukraine relations and, consequently, cooperation between the two countries; But on the other hand, the Islamic Republic of Iran has wider relations with Russia. Thus, despite this war (2022), expansion and interaction with Ukraine could affect Iran-Russia relations. Therefore, the present study, assuming the expansion and desire to improve bilateral relations between Iran and Ukraine, as well as Russia's sensitivities in this regard, seeks to answer these two questions: " What effect does the expansion of Iran-Ukraine relations have on Iran's relations with Russia? " And " What is Ukraine's goal in expanding ties with Iran? " Are. The method of answering these questions is descriptive-analytical. Findings show that Iran should try to make the most of the opportunity close to the EU and create opportunities in the field of energy security, including the transfer of gas to Europe, while relying on the existing socio-political realities in Ukraine. It must adjust to Ukraine in such a way that it does not become embroiled in tensions between the parties involved in the region outside the " near outside " of Russia. Because the continuation of relations with Russia is a " privileg" against the West

*Corresponding Author: Arash saeedi rad

Address: Master's degree of regional studies at Yazd University, Iran   **Email:** saeedilarash@gmail.com

علمی

ایران - اوکراین در دوران بحران و تأثیر آن بر روابط با روسیه

مهرداد حلالخور^۱، آرش سعیدی راد^{۲*}

^۱ دکتری مطالعات آمریکای شمالی، دانشگاه تهران، ایران

^۲ دانش آموخته کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای دانشگاه یزد، ایران

10.22080/JPIR.2022.23811.1295

چکیده

جنگ ۲۰۲۲ (روسیه - اوکراین) و تعاملات ج.ا. ایران با اوکراین، می‌تواند روابط ایران و روسیه را تحت تأثیر قرار دهد. مقاله‌ی حاضر با پیش‌فرض قرار دادن گسترش و تمایل به ارتقای مناسبات دو جانبه‌ی ایران - اوکراین و همچنین حساسیت‌های روسیه، در تلاش است به دو پرسش: «۱. گسترش روابط ایران و اوکراین چه تأثیری بر روابط ایران با روسیه دارد؟» و «۲. هدف اوکراین از گسترش ارتباطات با ایران چیست؟» پاسخ دهد. رویکرد پاسخ‌گویی تحلیلی- تبیینی است. روش جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها کتابخانه‌ای، اسنادی و اینترنتی است. نتایج کلی نشان می‌دهد که ایران باید ضمن تکیه بر واقعیت‌های موجود سیاسی- اجتماعی در اوکراین سعی کند از فرصت پدیدآمده، بیشترین استفاده را در نزدیکی به اتحادیه‌ی اروپا و فرصت‌سازی در حوزه‌ی امنیت انرژی از جمله انتقال گاز به اروپا، انجام دهد و همچنین ایران سیاست خود را در قبال اوکراین به‌گونه‌ای تنظیم کند که خود درگیر چالش‌های طرف‌های درگیر (روسیه - اوکراین) نشود؛ چراکه استمرار روابط با روسیه «امتیاز ویژه» در مقابل با غرب است.

تاریخ دریافت:

۳ تیر ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش:

۱۴ مهر ۱۴۰۱

تاریخ انتشار:

۱۴ آبان ۱۴۰۱

کلیدواژه‌ها:

ایران، اوکراین؛ روسیه؛
همگرایی؛ واگرایی؛ بحران.

* نویسنده مسئول: آرش سعیدی راد

آدرس: دانش آموخته کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای
دانشگاه یزد، ایران

ایمیل: saieditarash@gmail.com

۱ مقدمه

۴) در شرایطی که ایران در مسیر تنش‌زدایی با غرب برای رفع تحریم‌های و کاهش فشارهای سیاسی است، در مواجهه با اوکراین چگونه باید رفتار کند؟

به منظور پاسخ به سؤالات یاد شده در این پژوهش در گام اول به بررسی همگرایی و واگرایی و روابط ایران و روسیه با توجه به وضعیت روابط دو کشور پرداخته می‌شود، گام دوم به تحولات جدید و تحرکات نو در سیاست خارجی ایران و اوکراین اختصاص دارد، در ادامه و در گام سوم ضمن بررسی جایگاه اقتصادی اوکراین در جهان به توانمندی‌های اوکراین در بازار تسلیحات نیز پرداخته می‌شود؛ در گام چهارم ضمن بررسی مبادلات تجاری ایران با روسیه و اوکراین سهم هر کشور در مبادلات تجاری دوجانبه روشن خواهد شد؛ در گام پنجم اهمیت اوکراین برای روسیه شرح داده خواهد شد و در نهایت ضمن تحلیل یافته‌ها نتیجه‌گیری نیز ارائه خواهد شد.

۲ پیشینه‌ی پژوهش

درباره‌ی ایران و اوکراین، ایران و روسیه تألیفات متعددی صورت گرفته است که نشان‌دهنده‌ی اهمیت این موضوع از نگاه اندیشمندان بوده است. اما هدف ما بررسی ایران - اوکراین در دوران بحران و تأثیر آن بر روابط با روسیه است که این موضوع در هیچ مقاله‌ای (داخلی و خارجی) مورد توجه قرار گرفته نشده است. اگر هم اشاره شده بیشتر به صورت پراکنده و مربوط به بحران ۲۰۱۴ است.

بر حسب جست‌وجو، مقاله‌ی خارجی در این خصوص نگاشته نشده است. اما دو مقاله‌ی فارسی که بیش عمده‌ی از مطالب آن‌ها از روی هم کپی شده است و چهره‌ی خوبی از علم سیاست به جا نگذاشته است، چاپ شده است. در ادامه به این دو

گرایش‌های سیاسی جمهوری‌های استقلال یافته (از جمله اوکراین) از اتحاد جماهیر شوروی پس از فروپاشی را می‌توان در سه دسته‌ی کلی «گرایش به مرکز و پیگیری سیاست‌های هم‌سو با روسیه»، «پیگیری سیاست بینابین» و «سیاست‌های ضد روسی و هم‌سو و نزدیک به غرب» تقسیم کرد. اوکراین پس از فروپاشی شوروی سابق و اعلام استقلال تاکنون به دلیل وابستگی‌های سیاسی، امنیتی، اقتصادی و ... به روسیه به‌رغم پیگیری سیاست همگرایی با اروپا همواره مجبور به اعمال یک سیاست پاندولی میان این دو گردیده است. در طول دو دهه‌ی گذشته و در دوره‌ی دولت‌های کراوچوک^۱، کوچما^۲، یوشنکو^۳ و یانکوویچ^۴ غیر از یوشنکو که غرب‌گرا بود بقیه به دلیل منافع شخصی و گروهی به کرملین متمایل بوده‌اند.

تا جایی که به ایران مربوط است تحت تأثیر تحولات رخ داده در ارتباط با ایران و اوکراین نشانه‌های مبنی بر گسترش ارتباطات و به‌تبع آن تقاضای ارتقای سطح همکاری‌های دو کشور وجود دارد، از سویی ج.ا. ایران روابط رو به گسترشی را با روسیه داشته است و گسترش تعاملات با اوکراین می‌تواند این مناسبات را تحت تأثیر قرار دهد؛ لذا مقاله‌ی حاضر با پیش‌فرض قرار دادن گسترش و تمایل به ارتقای مناسبات دوجانبه‌ی ایران و اوکراین و همچنین حساسیت‌های روسیه در این خصوص به دنبال پاسخ‌گویی به سؤالات زیر است:

- ۱) گسترش روابط ایران و اوکراین چه تأثیری بر روابط ایران و روسیه دارد؟
- ۲) هدف اوکراین از گسترش ارتباطات با ایران چیست؟
- ۳) آیا اوکراین به دنبال تعامل با ایران فارغ از نحوه‌ی تعاملات ایران با روسیه است؟

³ Yushenko

⁴ Yankovic

¹ Kravchuk

² Kuchma

مقاله^۱ اشاره خواهد شد و امیدواریم که دیگر شاهد چنین کارهای غیراخلاقی نباشیم:

جدول ۱ پیشینه‌ی تحقیق (منبع: نگارنده)

نویسنده/ نویسندگان	عنوان/ سال چاپ	سؤال اصلی	روش پژوهش/ ابزار گردآوری	یافته‌ها/ نتایج کلی
محمد نونژاد و مرتضی کریمی	تقابل روسیه و آمریکا در اوکراین و تأثیر آن بر منافع ملی ایران/ ۱۳۹۷	ریشه‌های بحران ۲۰۱۴ اوکراین چیست؟ و تقابل روسیه و آمریکا در بحران اوکراین چه تأثیری بر منافع ملی جمهوری اسلامی ایران داشته است؟	توصیفی - تحلیلی/ کتابخانه‌ای و اینترنتی	بحران اوکراین، ریشه در رقابت روسیه و آمریکا در این کشور داشت که در انقلاب‌های نارنجی، آبی و بحران ۲۰۱۴ به منصه‌ی ظهور رسید. به طوری که وقوع بحران مذکور باعث تقویت روابط مسکو- تهران در راستای تحقق منافع ملی ایران شد.
احسان فلاحی و اسداله عامری	ریشه‌های بحران اوکراین و تأثیر آن بر منافع ملی جمهوری اسلامی ایران/ ۱۳۹۵	ریشه‌های بحران ۲۰۱۴ اوکراین چیست؟ و تقابل روسیه و آمریکا در بحران اوکراین چه تأثیری بر منافع ملی ایران دارد؟	توصیفی - تحلیلی/ کتابخانه‌ای و اینترنتی	بحران اوکراین، ریشه در رقابت روسیه و آمریکا در این کشور دارد که در انقلاب‌های نارنجی، آبی و بحران ۲۰۱۴ به منصه‌ی ظهور رسیده است. این بحران باعث تقویت روابط مسکو- تهران در راستای تحقق منافع ملی ایران خواهد شد. برای آزمون این مدعا منافع ملی ایران در سه سطح داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی بررسی شده است.

بدین ترتیب پژوهش‌های صورت‌گرفته (با مشابهت‌یابی بالا) نشان می‌دهند که منبع مستقلی در موضوع این پژوهش صورت نگرفته است. بنابراین مقاله‌ی پیش رو از دو جهت با مقالات کارشده متفاوت و دارای نگاهی نو می‌باشد: اول اینکه محدوده‌ی مطالعات ما در روابط ایران و اوکراین در دوران بحران است. دوم سعی شده است روابط ایران - اوکراین در دوران بحران و تأثیر آن بر روابط با روسیه مورد بررسی و تحقیق قرار بگیرد که تا کنون در هیچ پژوهش علمی مورد بررسی قرار نگرفته است.

۳ چارچوب نظری

همگرایی^۲ فرآیندی است که دولت‌ها یا واحدهای سیاسی مجزا از هم داوطلبانه از بخشی از اقتدار خود و اعمال آن جهت دستیابی به اهداف مشترکشان صرف‌نظر کرده و از یک قدرت برتر تبعیت می‌کنند (کاظمی، ۱۳۷۷: ۲۳-۲۲). یکی از حوزه‌های مهم مطالعاتی در مسائل سیاسی و روابط بین‌المللی مجموعه مباحث مربوط به همگرایی است که در خصوص آن و موضوعات مربوطه‌اش مانند منطقه‌گرایی، اتحادیه‌ها و روندهای جهانی،

² integration

^۱ هر دو مقاله در فصل‌نامه‌ی مطالعات روابط بین‌الملل منتشر شده است.

منطقه می‌شود؛ بنابراین همگرایی به دنبال تحقق وحدت چه در قالب «وحدت منطقه‌ای»، «منطقه‌گرایی»، «وحدت ساختاری»، «وحدت جهانی» و «وحدت فرامذهبی» است.

واگرایی^۶ در لغت به معنای دوری و تباعد است. از نظر مفهومی عبارت است از؛ تفکیک و جدایی از همدیگر - دور شدن آن‌ها از هدف مشترک و حرکت به سمت هدف‌های خاص (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۸۲). واگرایی فرآیندی است که کنشگران منطقه به دلایل تعارضات ساختاری، شکاف‌های اجتماعی متراکم، نظام‌های اقتصادی مشابه و بحران‌های ادوار پنج‌گانه؛ مشارکت، مشروعیت، هویت، توزیع، نفوذ و مهم‌تر از همه وابستگی به قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای نمی‌توانند به سمت‌وسوی همگرایی حرکت کنند (قوام، ۱۳۸۴: ۲۵۴). در واقع این مفهوم به معنی از بین رفتن «وحدت و یکپارچگی» است. همچنین به معنی «تجزیه شدن» نیز هست که عوامل مختلفی سیاسی، امنیتی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در آن دخالت خواهند داشت.

بر اساس این نظریات، عوامل مختلفی در واگرایی و ایجاد تعارض در نظام بین‌المللی مؤثر است که از لحاظ سطح تحلیل تعارض می‌توان بر متغیرهای گوناگونی از جمله؛ متغیر انسانی، اجتماعی، واحدهای سیاسی، نخبگان سیاسی دخالت داشت. بنابراین با توجه به بررسی همگرایی و واگرایی، به نظر می‌رسد این دو نظریه توانایی و ظرفیت قابل قبولی برای تبیین گسترش روابط ایران - اوکراین و تأثیر آن بر روسیه را داشته باشند. چراکه همگرایی به هر کدام از این کنشگران می‌تواند آن را با دیگری در مسیر واگرایی قرار دهد. خصوصاً روسیه که مؤلفه‌های واگرایی متعدد با سابقه‌ی تاریخی (نمونه بحث دریای خزر) با ایران دارد. از این‌رو تحلیل این موضوع در چارچوب هر دو نظریه قابل بحث و بررسی است.

نظریه‌پردازان و صاحب‌نظران مختلفی دیدگاه‌های خود را طرح کرده‌اند. اندیشمندانی مانند؛ ارنست هانس^۱، امتیای اتزیونی^۲، رونالد بوجالا^۳، کارل دویچ^۴ و جوزف نای^۵ صاحب‌نظرانی هستند که نظریه‌هایی همگرایی را طرح و گسترش دادند و هر کدام تعاریف متعددی در مورد همگرایی ذکر کرده‌اند.

ارنس هانس، همگرایی را یک فراگرد می‌داند که حول محور آن بازیگران سیاسی و دولت‌های مستقل هر کشوری به این درک می‌رسند که منافع آن‌ها در وحدت و تأسیس مرکز جدیدی است که جایگزین دولت‌های ملی شود (بیگی و راه نجات، ۱۳۹۷: ۳۸-۱۳). اتزیونی همگرایی را یک وضعیت می‌داند که در آن نظام سیاسی کنترل مؤثری روی وسایل اعمال خشونت دارد. کارل دویچ همگرایی را فرآیندی می‌داند که ممکن است به وضعیتی منتهی شود که در آن گروهی از انسان‌ها در یک قلمرو به احساس وجود نوعی جامعه نهادها و رویه‌ها دست یافته‌اند و این احساس تا حدی قوی است که می‌توان پیش‌بینی کرد که تا مدت طولانی این حالت تداوم خواهد داشت (Deutschehe, 1987: 198-199).

در تمامی این تعاریف می‌توان تعریف مشترکی یافت مبنی بر اینکه در همگرایی تلاش بر این است که از عوامل اختلاف‌زا و زمینه‌های هویتی و ناسیونالیستی، پایبندی بیش از اندازه به منافع ملی، مرزهای جغرافیایی و حتی حاکمیت مطلق کشورهای منطقه، به نفع اهداف جمعی و مشترک کاسته شود (قربانی، ۱۳۹۲: ۶۲). با این اوصاف همگرایی مهم‌ترین سازوکار و برنامه‌ریزی بین کنشگران منطقه، جهت رسیدن به اهداف خود در عرصه‌ی داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی است؛ چراکه در اغلب موارد، همگرایی شیوه‌ای برای حل‌وفصل درگیرهای منطقه‌ای و بین‌المللی است که طی آن به تدریج همه‌ی واحدهای سیاسی را در بر می‌گیرد و در میان‌مدت یا بلندمدت باعث گسترش همگرایی در

⁴ Carl Deutsch

⁵ Joseph Nye

⁶ divergence

¹ Ernst Hans

² Emtiai Etzioni

³ Ronald Bujala

۳،۱ روابط ایران و روسیه

روابط ایران و روسیه را می‌توان در قالب سه رویکرد مورد توجه قرار داد: رویکرد خوش‌بینانه، رویکرد بدبینانه و رویکرد منفعت‌محور. در رویکرد خوش‌بینانه تمرکز بیشتر بر جنبه‌های مثبت روابط ایران و روسیه قرار می‌گیرد و دو کشور متحد راهبردی پنداشته می‌شوند. در رویکرد واقع‌گرا یا بدبینانه، سیاست‌های ارزیابی شده و بر این اساس، روسیه در پی احیای تسلط تاریخی خود بر منطقه بود و دو کشور هیچ‌گونه مواضع مشترکی ندارند. در مقابل دو رویکرد فوق رویکرد سومی هم در این زمینه مطرح است که از آن با عنوان رویکرد منفعت‌محور یاد می‌شود و در این رویکرد تأکید می‌شود که تنها ابزار سنجش سیاست خارجی کشورها، منافع ملی است. بنا بر این دیدگاه که رویکردی انتقادی نیز دارد، روابط ایران و روسیه راهبردی نبوده، بلکه بیشتر تاکتیکی است. بر این اساس روابط ایران و روسیه همواره با نگاه امنیتی همراه است، نگاهی که بر تمام زمینه‌های اقتصادی و سیاسی سایه افکنده و همچنان سنگینی می‌کند. بدین ترتیب، رویکرد زیگزاگی در سیاست خارجی روسیه و نوسان پاندولی آن بین شرق و غرب از یک سو و نیز سیاست‌های ایران در مقابل روسیه و دیدگاه‌های متفاوت نخبگان به مسائل از سوی دیگر، سبب شده است تا روابط تهران-مسکو، یک روند منطقی را طی نکرده و این روابط همچنان شکننده باشد. البته دلایل اهمیت نسبی این روابط مؤلفه‌های ذیل است:

۱. مخالفت هر دو کنشگر با نظم تک‌قطبی آمریکا؛

۲. نقش روسیه در پرونده‌ی اتمی ایران؛^۱

۳. تعاملات نظامی-امنیتی و سیاسی ایران و روسیه در سوریه؛

۴. فرصت‌های اقتصادی جدید پساتحریم در ایران و گسترش تعاملات اقتصادی دوجانبه؛

۵. تلاش برای محدود کردن و کاهش نفوذ و حضور آمریکا در غرب آسیا؛

۶. مخالفت با حضور آمریکا و ترکیه در آسیای مرکزی؛

۷. مخالف گسترش افراط‌گرایی سنی مذهب در سطح منطقه.

علی‌رغم اشتراکات یادشده نباید از محدودیت‌ها و اختلافات بین ایران و روسیه غافل شد. درحالی‌که سطح روابط ایران و روسیه در ربع قرن گذشته، به تدریج ارتقا یافته است، این عامل باعث نشده است تا پیگیری آن دسته از سیاست‌های روسیه که مورد تأیید ایران نیست، متوقف گردد. به نظر می‌رسد، مسکو به این برآورد رسیده است که ماهیت به شدت خصمانه‌ی روابط میان ایران و آمریکا مانع از آن خواهد شد که تهران به سمت کاهش روابط با مسکو در خصوص آن سیاست‌ها-که محل اختلاف میان دو کشور بود- حرکت کند.

از آنجاکه روسیه به دنبال روابط خوب و مثبت با بسیاری از بازیگران اصلی در منطقه است، این کشور به عنوان متحد قدرتمند ایران نخواهد بود؛ چراکه ایران با بسیاری از بازیگرانی که روسیه به دنبال ارتقای مراودات با آنها است، دارای روابط خصمانه است. از نظر روسیه، تهران به مسکو بیش از مسکو به تهران نیاز دارد و لذا ایران مجبور خواهد بود به ناچار تلاش‌های روسیه به منظور همکاری با اسرائیل، عربستان و حتی آمریکا را بپذیرد (مارک کاتز، ۱۳۹۵).

می‌آیند و اما کمک به تأسیس نیروگاه اتمی بوشهر و... از جمله نقش‌آفرینی‌های مثبت روسیه در قبال پرونده‌ی اتمی ایران به حساب می‌آید.

^۱ مخالفت با غنی‌سازی اتمی در خاک ایران، رأی مثبت به تحریم‌های شورای امنیت علیه ایران، پیمان منع گسترش و خلع سلاح هسته‌ای و سامانه‌ی دفاع موشکی اس ۳۰۰ از نکات بارز نقش‌آفرینی منفی روسیه در پرونده‌ی اتمی ایران به شمار

اجرای برنامه‌های آن را بر عهده دارد (کرمی و کوزه‌گر، ۱۳۹۳: ۱۴۶).

بنابراین می‌توان ادعا کرد که علل فراز و نشیب تعاملات ایران و روسیه بیش از هر چیز ناشی از تفاوت سطح و تفاوت ادراک دو کشور بوده است. همچنین نباید دور داشت که روابط ایران و روسیه همواره با نگاه امنیتی همراه بوده است؛ نگاهی که بر تمام زمینه‌های اقتصادی و سیاسی سایه افکنده و همچنان سنگینی می‌کند. به بیان دیگر ایران و روسیه با وجود برخی الزامات منطقه‌ای و بین‌المللی نتوانسته‌اند ما به ازای عینی متناسبی را در روابط اقتصادی و تکنولوژیک دوجانبه تعریف و یا ایجاد کنند؛ اما در پاسخ به چرایی موضوع، باید به برتری نگاه ژئوپلیتیک بر ژئواکونومیک اشاره کرد. بدین ترتیب که ماهیت سیاسی روابط ایران و روسیه، بر ماهیت اقتصادی آن سایه افکنده است. وجود همین فضا باعث شده که در سال‌های اخیر شاهد افزایش ارتباط و تعاملات دو کشور در حوزه مسائل سیاسی و بین‌المللی باشیم، به بیان دیگر با رخ دادن تحولات غرب آسیا دو کشور به نوعی از همگرایی در سیاست خارجی و بین‌المللی دست یافتند ولی در مقابل، تبادلات تجاری و ارتباطات اقتصادی در حد انتظار طرفین رشد نیافته است (حلالخور و سعیدی راد، ۱۴۰۱: ۱۷۲-۱۷۳). البته جنگ اوکراین و شرایط جدید بین‌المللی، خصوصاً بعد از سفر ابراهیم رئیسی به روسیه و سفر پوتین به ایران می‌تواند فرصت‌های را برای ایران فراهم کند. حتی این امکان وجود دارد که ایران با دست باز انگیزه‌های منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای خود را دنبال کند (آزادی، ۱۴۰۱).

۳،۲ اهمیت اوکراین برای روسیه

با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، اوکراین به عنوان کشوری مستقل در کنار فدراسیون روسیه قرار گرفت. در میان جمهوری‌های استقلال‌یافته، جدایی اوکراین دارای پیامدهای زیادی برای فدراسیون روسیه بود. از دست دادن اوکراین از منظر

رژیم حقوقی دریای خزر یکی دیگر از حوزه‌های واگرایی روابط ایران و روسیه است. ولادیمیر پوتین پس از روی کار آمدن، چگونگی مدیریت این منطقه را در دستور کار خود قرار داد و برای آن یک نماینده ویژه انتخاب کرد. «ویکتور کالیوژنی»، نماینده رسمی این کشور در حوزه‌ی خزر بود که با رویکردی اقتصادی ایده‌ی تقسیم بستر دریای خزر بر اساس خط میانی^۱ که به صورت برابر از نقاط مقابل کشیده می‌شود، مطرح نمود. در این راستا، ولادیمیر پوتین در سال ۲۰۰۰ موافقت‌نامه‌ای را با قزاقستان به امضا رساند و در ادامه توانست موافقت آذربایجان را جلب کند، توافقاتی که ایران نسبت به آن‌ها ناخشنود است (خانی و کریمی پور، ۱۳۹۱: ۳۶).

از دیگر زمینه‌های واگرایی روابط ایران و روسیه باید به رقابت دو کشور در عرصه‌ی ترانزیت کالا و انرژی اشاره کرد. از آنجایی که یکی از اهداف بنیادین روسیه در حوزه‌ی انرژی، تسلط بر زیرساخت‌های انرژی است، در بین زیرساخت‌های مختلف، خطوط انتقال نفت و گاز از جایگاه مهم‌تری برخوردارند. یکی از مهم‌ترین حوزه‌های اقتصادی که در بُعد «موازنه‌سازی نرم» برای روسیه بسیار حائز اهمیت است، ورود به عرصه‌ی انتقال منابع انرژی و مقابله با «سیاست خطوط لوله» آمریکا در مناطق آسیای مرکزی و قفقاز و حوزه‌ی خزر بود. سیاستی که با پشتیبانی سیاسی و مالی گسترده‌ی آمریکا از طرح‌هایی چون ترانس خزر، باکو-تفلیس-جیحان و ناپاکو، آشکارا حذف یا دست کم تضعیف نقش ترانزیتی روسیه را از بازار منطقه دنبال می‌کرد. مسکو برای مقابله با سیاست فوق اقدام به تقویت حضور شرکت‌های بزرگ روسی نظیر «لوک اویل»، «گاز پروم» و «انرژی متحد» در بخش سرمایه‌گذاری (ایجاد زیرساخت‌ها) و نیز احداث یا تقویت خطوط انرژی هم‌سو با منافع روسیه (مسیر شمالی) نمود که در این مسیر به موفقیت‌هایی نیز دست یافت که مهم‌ترین آن توسعه «سیستم خط لوله گازی آسیای مرکزی و قفقاز» شرکت گاز پروم روسیه محوریت

^۱ Median Line Solution

روسیه است. به گفته‌ی برژینسکی اگر روسیه بر اوکراین مسلط شود، کشوری که دارای منابع مهم و نیز دسترسی به دریای سیاه است، به‌طور خودکار بار دیگر امکانات مبدل شدن به یک امپراتوری قدرت‌مند را پیدا خواهد کرد. از نظر استراتژیست‌های آمریکایی، کشور اوکراین برای آمریکا نه‌تنها آوردگاه اصلی برای جلوگیری از احیای امپراتوری روسیه است؛ بلکه فضایی برای تضعیف روسیه خواهد بود. در همین ارتباط برژینسکی تأکید می‌کند که وجود اوکراین مستقل به تغییرات در روسیه کمک می‌نماید. از این‌رو ایالات‌متحده از استقلال اوکراین باید حمایت نماید.

پیرو جایگاه برجسته‌ی اوکراین در ارتقای قدرت روسیه در دهه‌ی ۹۰ میلادی، سیاست‌مداران روسی همواره در گفته‌های خود به اهمیت اوکراین اذعان داشته و بعضی از آن‌ها از خواست کشور خود مبنی بر بازگشت مجدد اوکراین به روسیه صحبت کرده‌اند؛ به طوری که حمله‌ی روس‌ها به اوکراین را در همین چارچوب می‌توان تحلیل کرد؛ چراکه آن‌ها حتی به دیپلمات‌های غربی هشدار داده بودند که زحمت ایجاد سفارت کبری در کی‌یف را به خود ندهند؛ زیرا در مدت ۱۸ ماه به دلیل الحاق اوکراین به روسیه این سفارت‌خانه‌ها به واحد کنسولی تبدیل خواهند شد (Nordberg, 1997:612). در کل، اوکراین به دلایل زیر برای روسیه حائز اهمیت است:

ژئوپلیتیک، شکست سنگین و اساسی بود؛ چراکه گزینه‌های جغرافیایی روسیه را محدود می‌ساخت؛ حتی بدون کشورهای حوزه‌ی بالتیک و لهستان، روسیه‌ای که کنترل اوکراین را داشت، می‌توانست رهبری امپراتوری اوراسیایی را در دست داشته باشد و در آن مسکو می‌توانست اسلاوهای جنوب و جنوب شرقی اتحاد شوروی سابق را تحت سیطره گیرد؛ اما بدون اوکراین و ۵۲ میلیون جمعیت اسلاو، تلاش مسکو برای بازسازی امپراتوری اوراسیایی غیرممکن بود (برژینسکی، ۱۳۸۵: ۴۹-۵۰).

اوکراین به عنوان یکی از جمهوری‌های بزرگ استقلال‌یافته از شوروی سابق، جایگاه مهمی را هم برای روسیه و هم برای اروپا و آمریکا دارد. نقل‌وقول کاترین به‌خوبی منعکس‌کننده‌ی اهمیت اوکراین از دیدگاه روسیه است: اوکراین گوهر تاج امپراتوری روسیه است (شیخ الاسلامی و شیراوند، ۱۳۹۵: ۱۴۴ و ۱۴۵). با اعلام استقلال اوکراین از اتحاد جماهیر شوروی، فروپاشی این قدرت جهانی عملی و امکان‌پذیر شد. اوکراین برای روسیه از یک‌سو دهلیز دسترسی به دروازه‌ی اروپا و از سوی دیگر گذرگاه دسترسی و کنترل دریای سیاه است. به همان میزانی که تبدیل اوکراین به متحد کامل روسیه، یک مؤلفه‌ی تأثیرگذار برای احیای قدرت جهانی این کشور به شمار می‌رود، تبدیل اوکراین به رقیب روسیه، تهدیدی خطرناک برای بقای فدراسیون

جدول ۲ اهمیت اوکراین برای روسیه در یک نگاه (منبع: نگارنده)

اهمیت اوکراین برای روسیه در یک نگاه		
ردیف	مؤلفه‌های اهمیت	دلایل اهمیت
۱	تاریخی	اوکراینی‌ها به عنوان هسته‌ی مرکزی اسلاوهای شرقی محسوب می‌شدند؛
۲	مذهبی	کی‌یف خاستگاه و محل بنیان کلیسای ارتدوکس روسیه محسوب می‌شود؛
۳	هویتی و فرهنگی	- نزدیک به ۲۰ درصد از جمعیت روسی زبان اوکراین در بخش‌های شرقی این کشور پیوندهای فرهنگی، مذهبی و زبانی با روسیه دارند؛ - در صورتی که اوکراین از کنترل و نفوذ روسیه خارج شود و با پذیرش ارزش و الگوهای غربی در تقابل با روسیه قرار گیرد، هویت روسیه با چالش جدی روبه‌رو می‌شود (زادوخین، ۱۳۸۴: ۲۰۳).
۴	اقتصادی	- درصد زیادی از صنایع سنگین و مادر اتحاد جماهیر شوروی در اوکراین وجود داشت و پس از فروپاشی به اوکراین تعلق گرفت؛ - ساختار صادرات روسیه به اوکراین تقریباً ثابت است این ساختار صادراتی در وهله‌ی اول ترکیبی از منابع انرژی؛ به‌ویژه گاز، نفت و تولیدات نفتی و همچنین، سوخت برای نیروگاه‌های هسته‌ای است.
۵	جغرافیا	- اوکراین به‌گونه‌ای است که از یک طرف پیونددهنده‌ی شمال اروپا در منطقه‌ی دریای بالتیک به منطقه‌ی جنوب شرق اروپا در دریای سیاه است و از طرف دیگر، در دو قرن گذشته خط حائل امنیت را برای روسیه ایفا کرده است (بهمن، ۱۳۹۴: ۵۵)؛ - اوکراین بزرگ‌ترین کشور ترانزیت گاز طبیعی است و سیستم حمل‌ونقل آن قابلیت ۲۹۰ میلیارد مترمکعب برای ورود و ۱۷۰ میلیارد مترمکعب برای خروج گاز در سال را دارد. گاز صادراتی روسیه به اروپا از طریق ۱۲ خط لوله گازی انتقال می‌یابد که پنج خط لوله آن از خاک اوکراین می‌گذرد (بهمن، ۱۳۹۴: ۵۳)؛
۶	راهبردی	- نقش حایل اروپا و روسیه را ایفا کرده و پس از فروپاشی شوروی نیز مرز اتحادیه‌ی اروپا با روسیه بوده است. اوکراین به عنوان سنگرگاه روسیه در برابر ناتو و همچنین دیوار دفاعی شرقی روسیه علیه اروپا عمل کرده است (بهمن، ۱۳۹۴: ۵۳)؛
۷	توپوگرافیکی	- سرزمین پست و همواری است که خاک آن را خصوصاً در نواحی جنوبی، استپ‌های حاصل خیزی پوشانده است که در سال‌های طولانی به عنوان مرکز تولید عمده‌ی غله‌ی اروپا محسوب می‌شد؛
۸	حمل و نقل	با برخورداری از ۲۷۸۲ کیلومتر مرز آبی در کنار دریای سیاه، مرکز حمل‌ونقل خطوط انتقال انرژی (نفت و گاز) از جنوب به شمال و از شرق به غرب باشد (طبری، ۱۳۸۷: ۸۷-۸۶).

۳٫۳ تحولات جدید و تحرکات نو در سیاست خارجی ایران و اوکراین

ج.ا. ایران استقلال اوکراین را در ۲۵ دسامبر ۱۹۹۱ (۱ دی ۱۳۷۰) به رسمیت شناخت. اولین همکاری اوکراین استقلال‌یافته با جمهوری اسلامی ایران را می‌توان سفر رسمی علی‌اکبر ولایتی، وزیر امور خارجه ایران، به اوکراین و امضای پروتکل برقراری

با توجه به موارد یادشده اکثر استراتژیست‌ها معتقدند روسیه با اوکراین یک قدرت جهانی است و بدون اوکراین چیزی فراتر از قدرت منطقه‌ای نیست (نونژاد و کریمی، ۱۳۹۷: ۱۵۶).

در نتیجه برای بازگرداندن کشور به مسیر تعریف شده توسط اسناد بالادستی، همچون چشم‌انداز ایران ۱۴۰۴، می‌بایست دولتی منطقه‌گرا قدرت را در دست داشته باشد؛ دولتی که اصول تعامل اصولی با کنشگران منطقه‌ای را سرلوحه‌ی کار خود قرار دهد و زمینه را برای رشد و توسعه‌ی اقتصادی مهیا سازد. مهم‌ترین عامل خارجی در ارتباط با ایران توافق هسته‌ای می‌باشد، توافق جدید (احیای برجام) به عنوان یک رویداد تاریخی نقطه‌ی عطفی در سیاست خارجی ایران به حساب می‌آید، مهم‌ترین تأثیر مثبتی که توافق جدید به عنوان یک مؤلفه‌ی تأثیرگذار بر سیاست خارجی ایران خواهد گذاشت را می‌توان بهبود رویکرد جهانی نسبت به ایران و نیز تضعیف نگاه امنیتی به ایران دانست.

در ارتباط با اوکراین باید اذعان داشت که تا سال ۲۰۱۵، غرب آسیا به‌طور کلی در حاشیه‌ی سیاست خارجی این کشور قرار داشت. البته توسعه‌ی روابط با اسرائیل، ترکیه و پادشاهی‌های عربی در دستور کار سیاست خارجی آن‌ها قرار گرفت که به عنوان کشورهای دارای اولویت در منطقه برای همکاری شناخته شده است (Ukrainian Foreign Policy 2015:108).

امروزه غرب آسیا با توجه به شرایط خاص خود در اولویت سیاست خارجی اوکراین قرار گرفته است. با توجه به مشکلات پیش‌آمده در اوکراین که توسعه‌ی سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و سیاست خارجی را تحت تأثیر قرار داده بود، تعامل سیاسی اوکراین با منطقه‌ی غرب آسیا بیشتر اعلانی است و مسائل آسیای غربی، در اظهارات آن‌ها در زمینه‌ی امنیت همچون محکوم کردن تروریسم و نیز اعلام آمادگی در جهت مشارکت در قالب نیروهای سازمان ملل به‌صورت گسترده‌تر ذکر شده است.^۱ علاوه بر

روابط سیاسی میان اوکراین و ج.ا. ایران در تاریخ ۲۲ ژانویه سال ۱۹۹۲ میلادی (دوم بهمن ۱۳۷۰) در چهارچوب همین دیدار، به حساب آورد. در ماه‌های ژانویه و اکتبر همان سال به ترتیب در اوکراین و ایران، نمایندگی‌های سیاسی دو کشور، فعالیت خود را آغاز نمودند. از زمان برقراری روابط دیپلماتیک بین جمهوری اسلامی ایران و اوکراین، گفت‌وگوهای فعالی ادامه دارد و دیدارهای رسمی متعدد در سطوح مختلف، گواه این امر می‌باشد. در حال حاضر همکاری دوجانبه‌ی اقتصادی و تجاری اوکراین و جمهوری اسلامی ایران در بخش‌های صنعتی مثل هواپیماسازی، ماشین‌سازی، متالورژی و حمل‌ونقل انجام می‌شود (gov. ua, 2021).

تحولات رخ داده شده در دو کشور زمینه‌ساز تحرکات جدیدی در عرصه‌ی تعاملات دوجانبه شده است. از مهم‌ترین زمینه‌های تشکیل‌دهنده‌ی روابط جدید بین دو کشور می‌توان به دو دسته زمینه‌های داخلی و زمینه‌های خارجی اشاره کرد. در ارتباط با ایران، می‌توان سیاست خارجی دولت سیزدهم را تحت عنوان «گسترش همکاری منطقه» مورد بحث قرار داد. دولت در قالب این سیاست خارجی به دنبال آن است که از طریق تنش‌زدایی، اعتمادسازی، دوری از امنیتی شدن، بهبود چهره و پرستیژ ایران، دیپلماسی فعال و روابط با سایر کشورها و سازمان‌های بین‌المللی، زمینه را برای رشد و توسعه‌ی اقتصادی کشور در چارچوب اسناد بالادستی مهیا سازد. در دولت سیزدهم و حتی دولت قبل (دولت دوازدهم) سیاست خارجی به دلیل برخی سیاست‌های غلط، تلاش‌ها و تبلیغات گسترده آمریکا و اسرائیل و برخی کشورهای عربی، ایران را وارد فاز امنیتی نموده و زمینه را برای تحقق رشد و توسعه‌ی همه‌جانبه‌ی کشور کاهش داده است.

که اوکراین آماده‌ی ارائه‌ی پشتیبانی حداکثری از نیروهایی که در برابر تروریست‌ها در سوریه می‌جنگند، است. در ۳۰ سپتامبر سال ۲۰۱۵ (۱۶ آذر ۹۴)، نخست‌وزیر اوکراین به‌شدت اقدام روسیه در اعزام نیروهای خود را به سوریه مورد انتقاد قرار داد. در بیانیه‌ی سیاسی خود، رهبران کشور و وزیر امور خارجه به

^۱ به عنوان مثال، رئیس‌جمهور و دیگر مقامات سیاسی اوکراین در اظهارات خود به‌ضرورت افزایش تلاش جامعه‌ی بین‌المللی در مبارزه با تروریسم شکل‌گرفته در خاورمیانه اشاره می‌کنند. در جریان بازدید جو بایدن معاون رئیس‌جمهور آمریکا از اوکراین در ۷ دسامبر سال ۲۰۱۵، رئیس‌جمهور پترو پوروشنکو اعلام کرد

پس از جنگ سرد پدید آورد (Lucas and et al, 2014:1). در پرتو اتفاقات رخ داده شده اوکراین در نگاه نخست به منظور تنوع بخشی به شرکای تجاری خود به ویژه در حوزه انرژی که مورد تأکید کمیسیون انرژی اتحادیه اروپایی نیز می باشد به روابط با ایران می نگرد که به احتمال زیاد با جنگ ۲۰۲۲ بیش از پیش نگاه ویژه ای به ایران و کشورهای منطقه دارای نفت و گاز خواهد داشت.

مقامات رسمی، گزارش های تحلیلی نهادهای رسمی در اوکراین نیز در بردارنده توصیه های مبنی بر فعالیت بیشتر اوکراین در غرب آسیا می باشند.^۱ بحران کریمه و تلاش اوکراین برای تنوع بخشی به بازار انرژی و رهایی از سلطه انرژی روسیه در تحولات سیاست خارجی این کشور نقش عمده ای داشته است؛ زیرا تصرف کریمه توسط روسیه چالش مستقیمی را برای نظم امنیتی اروپا در دوران

جدول ۳ اظهار نظرهای مقامات اوکراین در ارتباط با روابط و توافق نامه با ایران

تاریخ	اظهارات	مقامات	ردیف
آگوست ۲۰۱۶ (مرداد ۹۵)	روابط با ایران نباید به همکاری در زمینه انرژی محدود شود، بلکه باید زمینه تبادلی تخصص علمی باشد (Viktor Yushchenko, 2016).	ویکتور یوشچنکو (رئیس جمهور سابق اوکراین)	۱
آگوست ۲۰۱۶ (مرداد ۹۵)	تهران با تشریح علاقه مندی شرکت های اوکراینی برای همکاری در حوزه ساخت هواپیما، نگهداری بالگرد، ترانزیت، از تلاش های انجام شده برای مهیا کردن مقدمات سفر رئیس جمهوری این کشور به ایران خبر داد (Sergei Bordylark, 2016)	سرگئی بوردیلیارک سفیر اوکراین در ایران	۲

می گیرد. بر این اساس میزان دانش کشورها نسبت مستقیمی با انواع محصولات تولید شده در آنها دارد. تولید هر محصول نیازمند دارا بودن دانش های خاصی است و هرچه تولیدات یک کشور متنوع تر باشد یعنی دانش شکل گرفته و مجتمع شده بیشتری در آن کشور وجود دارد (Hidalgo and Others, 2013).

عمده واردات اوکراین شامل نفت خام تصفیه شده ۷/۹۴ میلیارد دلار، نفت گاز ۶/۸۱ میلیارد دلار، داروهای بسته بندی شده ۲/۱۳ میلیارد دلار، زغال سنگ ۱/۵۲ میلیارد دلار و اتومبیل ۱/۲۱

هوایی و همچنین مذاکرات اوکراین در تجارت آزاد با شورای همکاری خلیج فارس از این دست اقدامات است (Ukrainian Foreign Policy 2015:108).

² ECI: Economic Complexity Index

۳،۴ جایگاه اقتصادی اوکراین در جهان

اوکراین پنجاه و دومین اقتصاد بزرگ صادراتی جهان و سی و یکمین اقتصاد پیچیده جهان با توجه به شاخص پیچیدگی اقتصادی^۲ است. بر اساس این شاخص، مهم ترین عامل تعیین کننده میزان توسعه یافتگی هر کشور، میزان دانش شکل گرفته در آن کشور است. دانش به معنی اطلاعات مسبوق به تجربه است؛ یعنی چگونه انجام دادن کارها که در عمل و تجربه شکل می گیرد و تفاوت ماهوی با اطلاعات نظری و علمی دارد. انتقال دانش به راحتی ممکن نیست و بر اساس تجربه ی بلندمدت شکل

مبارزه با تروریسم و حل منازعه، به ویژه در خاورمیانه یکی از اولویت های فعالیت های اوکراین به عنوان یک عضو غیر دائم شورای امنیت سازمان ملل در سال ۲۰۱۶، خواهد بود (Ukrainian Foreign Policy 2015:108).

^۱ برای مثال ابراز امیدواری ها برای همکاری با کشورهای منطقه در زمینه صنایع دفاعی، تجارت، صنعت انرژی، حمل و نقل

تسلیمات پایه‌ی روسی می‌باشند. علاوه بر این، اوکراین سعی کرده طی سال‌های اخیر، از طریق نوسازی تولیدات خود به واسطه‌ی همکاری با شرکت‌های غربی از جمله فرانسوی؛ مزیت‌های بیشتری به تولیدات خود بدهد^۱ همچنین، اوکراین برخی از تولیدات مشترک با روسیه را با قیمت تمام شده پایین‌تری به فروش می‌رساند. این سه عامل، باعث می‌شود که برخی از مشتریان سابق روسیه، به سمت اوکراین جلب شوند^۲.

۴ مقایسه تجارت ایران - اوکراین، ایران - روسیه و اوکراین- روسیه

در این قسمت ضمن بررسی تعاملات تجاری بین ایران-اوکراین، ایران-روسیه و اوکراین- روسیه با توجه به داده‌های رسمی موجود در دسترس به ادامه بحث می‌پردازیم.

۴/۱ مبادلات تجاری ایران و اوکراین

حجم مبادلات اقتصادی ایران با اوکراین قابل توجه نیست. میزان مبادلات دو کشور رقمی بالغ بر ۱۷۷/۵ میلیون دلار در سال گذشته بوده است. اوکراین قبل از جنگ ۲۰۲۲، علاقه‌مند به گسترش صادرات طیف وسیعی از محصولات کشاورزی خود از جمله غلات، حبوبات، روغن‌های گیاهی، محصولات حیوانی، گاو زنده، شکر و شیرینی‌جات، میوه و سبزیجات برای صادرات به ایران بود. در مقابل ایران نیز به صادرات میوه‌های خشک، میگو، ماهی، میوه و سبزیجات تازه

^۲ برای نمونه، تانک ساخت «کارخانه‌ی خارکیف» در مقایسه با معادل روسی‌اش که در «کارخانه روس وارونیه» تولید می‌شود، دارای موتور دیزلی است که می‌تواند از انواع مواد سوختی استفاده کند؛ این موتور در «مؤسسه‌ی طراحی موتور خارکیف» طراحی شده بود. همچنین قیمت تمام‌شده‌ی این تانک در نسبت با کیفیتش، در قیاس با رقیب جهانی (تانک‌های «لتوپارد- ۲ آلمان» و «لکلرک فرانسه») پایین‌تر بود، این درنهایت باعث شد که پاکستان، خواهان خرید چندین دستگاه از آن شود.

میلیارد دلار می‌باشد. مقاصد صادراتی اوکراین به ترتیب اهمیت کشورهای روسیه (۹/۹) میلیارد دلار، مصر (۴/۶) میلیارد دلار، ترکیه (۳/۶۷) میلیارد دلار، چین (۲/۷۴) میلیارد دلار و ایتالیا (۲/۶۶) میلیارد دلار می‌باشند. مبدأ واردات اوکراین به ترتیب اهمیت کشورهای روسیه (۱۳/۹) میلیارد دلار، آلمان (۵/۵۲) میلیارد دلار، چین (۵/۴۶) میلیارد دلار، بلاروس (۴/۰۸) میلیارد دلار و لهستان (۳/۵۳) میلیارد دلار می‌باشند (OECD, 2022).

اوکراین ضمن برخورداری از کارخانه‌های تسلیحاتی شوروی سابق، سعی کرده به‌طور مداوم بعد از استقلال این مزیت نسبی را تقویت کند. اوکراین با در اختیار داشتن ۳٪ (۶۷۸/۴۸) میلیون دلار) کل تجارت جهانی تسلیحات در جایگاه نهم کشورهای صادرکننده قرار گرفته است. یک گزارش «Ukrspesexport»، تخمین زده که طی ۳ تا ۵ سال آینده، حجم سفارش‌ها تسلیحاتی این کشور به بیش از ۵ میلیارد دلار برسد. اوکراین تا سال ۱۹۹۶ م. مشغول خرید و فروش تجهیزات نظامی باقی‌مانده از شوروی بود ولی این کشور توانست از این سال به بعد، در زمینه‌ی ارتقای این قدرت بالقوه حرکت‌های بزرگی انجام دهد.

در این بین، توسعه‌ی پرشتاب صادرات نظامی اوکراین، نوعی از رقابت پنهان با روسیه را دامن زده است. روس‌ها نیز رشد سرسام‌آوری را در عرصه‌ی تجارت نظامی در پیش گرفته‌اند. در مقابل، به لحاظ تکنولوژیکی تجهیزات نظامی روسی و اوکراینی از کیفیت یکسانی برخوردارند. به بیان بهتر، تولیدات نظامی اوکراین به عنوان یک جایگزین مناسب، برای مشتریانی مطرح می‌شود که علاقه‌مند به خریداری

^۱ «ویکتور شولوپف» (رئیس کل وقت اداره‌ی اقتصاد خارجی وزارت صنایع و ماشین‌سازی اوکراین): «همکاران روسی ما علاقه‌مند به ادامه‌ی همکاری‌ها می‌باشند؛ چراکه تداوم این کار به نفع خودشان است. البته اوکراین، حق دارد با هر کشور جهان در این راستا، همکاری نماید. ما مثلاً با بعضی شرکت‌های فرانسوی تماس‌هایی داریم. به‌طورکلی، هدف عمده‌ی سیاست خریداری تجهیزات لازمه‌ی اوکراین از خارج، تشکیل‌شده از ارزان بودن قیمت نهایی اقلام است».

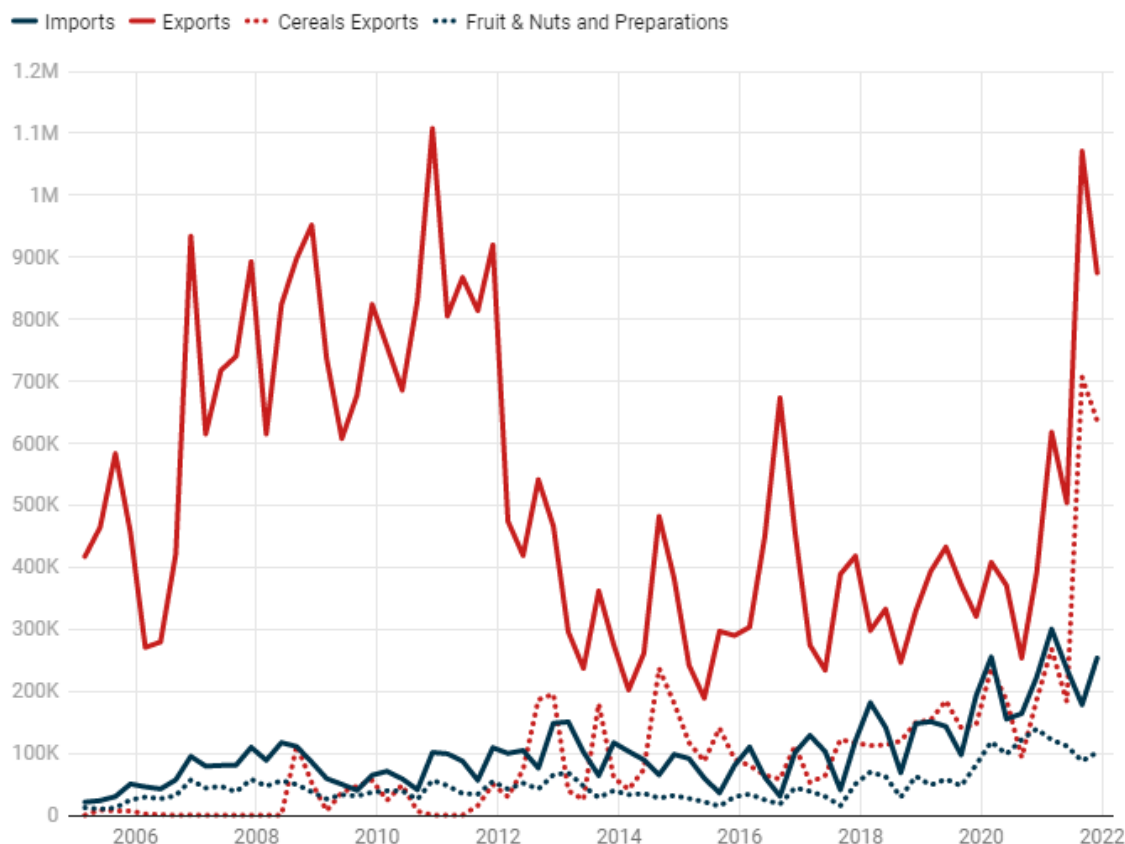
وضعیت بهتری برخوردار است. حجم مبادلات ایران و روسیه رقمی بالغ بر ۶۹۰ میلیون دلار قبل از حمله‌ی روسیه به اوکراین بوده است. حجم تجارت بین ایران و روسیه بسیار ناچیز است، اما این پتانسیل وجود دارد که در بخش‌های کشاورزی، نظامی، راه‌آهن و تکنولوژی انرژی هسته‌ای همکاری‌های اقتصادی دو کشور افزایش قابل توجه داشته

باشد (https://www.chathamhouse.org). البته این نکته نباید فراموش شود که روسیه تنها ۲/۵ درصد از حجم تجارت خارجی ایران را به خود اختصاص می‌دهد و در مقابل سهم ایران از تجارت خارجی روسیه تنها ۰/۶ درصد می‌باشد (Flanagan, 2013:173). مهم‌ترین دلیل این مسأله را باید در غیر مکمل بودن اقتصاد دو کشور جست‌وجو کرد.

به اوکراین علاقه‌مند است. اوکراین از سرمایه‌گذاران ایرانی برای شرکت در خصوصی‌سازی شرکت‌های اوکراینی دعوت کرده است. احزاب عمده‌ی اوکراین موافق ایجاد یک کمیته‌ی مشترک سرمایه‌گذاری شدند. بانک‌های مرکزی دو کشور برای مطالعه‌ی امکان استفاده از ارزهای ملی برای پرداخت در اجرای تجارت دوجانبه توافق کرده‌اند. همچنین طرفین برای گسترش همکاری در صنعت هوانوردی توافقاتی در زمینه‌ی نوسازی هواپیما AN۱۴۰-۱۰۰، خرید و فروش هواپیمای مسافربری آنتونوف ۱۵۸ در ایران و منطقه و همچنین هواپیمای باری AN-۱۷۸ از اوکراین دارند (usa. mfa, 2021).

۴٫۲ مبادلات تجاری ایران و روسیه

اگرچه حجم مبادلات تجاری ایران و روسیه چندان چشمگیر نیست، ولی در مقایسه با اوکراین از

نمودار ۱ مبادلات تجاری روسیه و ایران از سال ۲۰۰۶ تا ۲۰۲۲ (Batmanghelidj, 2022)

۳. فروشگاه‌های بزرگ لوازم مصرفی در روسیه، عمدتاً شاخه‌هایی از فروشگاه‌های اروپایی می‌باشند که از سیاست‌های دفاتر مادر پیروی کرده و برای تأمین نیازهای خود از ایران، ملاحظات کشورهای متبوع خود را در نظر می‌گرفتند. فروشگاه‌های بزرگ آنان و یکپارچه‌سازی در این دسته قرار می‌گیرند.

۴. در ارتباط با ایران باید توجه کرد که زیرساخت‌های اقتصادی و تجاری مانند حمل‌ونقل، بیمه، تولید انبوه و صنعتی، توجه به کیفیت بازارهای جهانی و همچنین توجه به اصول تجارت بین‌الملل در ایران شکل نگرفته و همین ظرفیت موجود و محدود نیز برای تأمین نیازهای بازار روسیه تعریف نشده است. تا زمانی که تولید محصولات کشاورزی در ایران خود را با اصول تولید انبوه، بسته‌بندی و همچنین نگهداری و صادرات متأثر از فناوری‌های نوین مجهز نسازد، نمی‌توان انتظار داشت جایگاه مناسبی را در بازارهای روسیه برای خود کسب نماید.

۵. تولیدکنندگان ایرانی به روش‌های سنتی تولیدات خود را به بازار ارسال می‌کنند که این شیوه مسلماً برای بازارهایی در مسافت‌های طولانی (حداقل ۳۰۰۰ کیلومتر) مناسب نمی‌باشند. حوزه‌های مختلف مانند محصولات کشاورزی، شبکه‌های حمل‌ونقل کانتینری، شبکه کامل ریلی، تکنولوژی‌های مدرن در حوزه بسته‌بندی، استانداردهای جهانی در تولید محصولات لبنی، محصولات گل‌خانه‌ای و پایانه‌های صادراتی از مواردی می‌باشند که در کشورمان هنوز توسعه کافی نیافته و نمی‌توانند برای صادرات محصولات باکیفیت و همچنین حفظ کیفیت اولیه تا رسیدن به بازار مصرف نقش اساسی ایفا نمایند. در این ارتباط برخی محصولات کشاورزی ایرانی به بازار

آمارهای تجارت خارجی و اقتصاد کلان روسیه طی سال‌های گذشته نشان می‌دهد که تجارت ایران و روسیه طی سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۸ از روند کاهشی برخوردار بوده است که این کاهش تا حدود زیادی به دلیل تحریم‌ها و فشارهای غرب علیه ایران پدید آمد. اما در سه سال گذشته، شرایط اقتصاد بین‌الملل و تعاملات خارجی دو کشور ایران و روسیه به سمتی پیش رفت که امیدها برای چرخش در تعامل اقتصادی دوجانبه افزایش یافت. طی سه سال اخیر با کاهش قیمت نفت، شروع بحران اوکراین و فشارهای غرب بر روسیه، روابط و تبادلات این کشور با دیگر کشورها از جمله چین بین ۳۰ تا ۴۰ درصد کاهش داشته است؛ البته پیش‌بینی می‌شود با روی کار آمدن دولت جدید در ج.ا. ایران، احتمال همکاری بین دو کشور بیشتر شود. اما همچنان دلایل کندی (سینوسی) روند صعودی مبادلات اقتصادی و تجاری ایران و روسیه، وابسته به عوامل مختلفی در دو کشور می‌باشد که در ادامه به آن‌ها اشاره خواهد شد (Batmanghelidj, 2022):

۱. گرچه دولت روسیه خود را موظف و متعهد به اجرای تحریم‌های شورای امنیت علیه ایران می‌دانست ولی تعهد بخش‌های خصوصی و بانک‌های روسیه به تحریم‌های یک‌جانبه‌ی اروپا و آمریکا باعث گردید که امکان انتقال پول و انجام مبادلات مالی و بانکی طی سال‌های مورد بحث با مشکل مواجه شوند (Miguel, 2022:5).

۲. برخی صنایع خصوصی روسیه که از تکنولوژی زمان شوروی سابق استفاده می‌کردند امکان صادرات فناوری‌های خود به ایران را نداشته و لذا نمی‌توان انتظار همکاری بین این صنایع در دو کشور را داشت. فعالان در حوزه معدن، پتروشیمی و پالایشگاهی، نفت و گاز از این نوع صنایع هستند که به‌سختی بتوان نقاط مشترک بین طرفین پیدا کرد.

ایران و روسیه با توجه به جایگاه ویژه‌ی این کشور در اتحادیه‌ی اقتصادی اوراسیا که متشکل از پنج جمهوری شوروی سابق است، می‌تواند دروازه‌ی ورود ایران به بازارهای منطقه و شکل‌دهنده‌ی روابط اقتصادی قوی و پایدار با این کشورها باشد (Miguel, 2022:7). البته بهتر است که این نکته هم در نظر داشت که روند مبادلات ایران و روسیه در شرایطی بهتر شده است که روسیه در یک مخمصه‌ی بین‌المللی گیره کرده است. بنابراین با این تفاسیر و سفر پوتین به ایران، این احتمال وجود دارد حداقل در چند سال آینده مبادلات بین ایران و روسیه رشد داشته باشد؛ چراکه این گمانه‌زنی‌ها را افزایش داده است که روابط بین این دو کنشگر ممکن است به سمت روابط عمیق‌تر و استراتژیک‌تر پیش برود. از طرف دیگر آیت‌الله ابراهیم رئیسی، رئیس‌جمهور ایران، اندکی پس از انتخاب شدن، مدعی شد یکی از اولویت‌های او تقویت روابط با روسیه خواهد بود. پوتین نیز نظر رئیسی را تکرار کرد و ابراز امیدواری کرد که روابط دو کشور به سمت همکاری سازنده ادامه یابد. رئیسی در اولین سفر رسمی دوجانبه‌ی خارجی خود در ژانویه ۲۰۲۲ به مسکو، پیش‌نویس یک توافق‌نامه‌ی همکاری ۲۰ ساله را به همتای خود تحویل داد (Tabrizi, 2022).

روسیه می‌رسند ولی متأسفانه نتوانسته‌اند شبکه‌ای منسجم و منظم برای مسیر صادراتی ایجاد نمایند. در حال حاضر محصولاتی مانند کیوی، خیار، سبزیجات و پرتقال و نارنگی به روسیه صادر می‌شوند ولی در مقایسه با مقادیری که یا دچار مشکلات مالی با خریداران می‌شوند و یا به دلایل مختلف در مسیر مبدأ تا مقصد فاسد شده و از بین می‌روند، رقم محدودی را شامل می‌شوند.

به نظر می‌رسد (جنگ ۲۰۲۲، روسیه-اوکراین) زمان آن فرا رسیده که بخش‌های خصوصی، نیمه‌دولتی و دولتی که در حوزه‌های تولید و صادرات فعالیت می‌نمایند، ضمن بررسی و مطالعه‌ی جوانب مختلف امکان صادرات کالا به روسیه، به صورت کاملاً متمرکز وارد مرحله‌ی عملیاتی شوند. درنهایت، بررسی نیازها و تولیدات روسیه و ایران این نتیجه را به ذهن متبادر می‌نماید که دو کشور با استفاده از ظرفیت‌های اقتصادی خود می‌توانند مکمل توسعه‌ی اقتصادی یکدیگر باشند و با تکیه بر مزیت‌های نسبی خود اقدام به تأمین نیاز طرف مقابل نماید. از سوی دیگر گسترش هدفمند روابط اقتصادی

Map 1: Oil and gas in the Caspian region and beyond. Self-elaboration.

نمودار ۲ مسیرهای انتقالی نفت و گاز از مسیر ایران و روسیه (Miguel, 2022:8).

وضعیت اقتصادی دو کشور پس از بحران دهه ۹۰ میلادی بوده است که قطع یقین از شروع جنگ ۲۰۲۲ با کاهش چشم‌گیری مواجه خواهد شد. در مجموع در ارتباط با مبادلات تجاری بین اوکراین و روسیه باید گفت که ساختار مبادلات تجاری دو کشور مشابه زمان اتحاد جماهیر شوروی است که صادرات اوکراین به روسیه بیشتر در برگیرنده ماشین‌آلات سنگین مانند لوکوموتیو، ریل قطار، توربین و سایر سازه‌های الکتریسته و مواد غذایی می‌باشد. صادرات روسیه به اوکراین پایه‌های ثابتی دارد و بیشتر دربرگیرنده منابع هیدروکربنی مانند نفت و گاز و بقیه فرآورده‌های انرژی است. اوکراین

۴٫۳ مبادلات تجاری اوکراین و روسیه

با توجه به بحران پیش آمده در روابط دو کشور از سال ۲۰۱۳ تاکنون از میزان مبادلات اطلاعات دقیقی در دسترس نیست و لیکن بررسی داده‌های سال‌های گذشته نشان می‌دهد که میزان مبادلات تجاری بین روسیه و اوکراین بالغ بر ۲۳/۲ میلیارد دلار بوده است. تجارت این دو کشور به صورت سیستماتیک روند افزایشی داشته است، به گونه‌ای که در دهه اول قرن ۲۱ به طور متوسط سالانه از رشد ۳۹ درصدی برخوردار بوده است (Szeptycki, 2021:30). البته نباید فراموش کرد که این رشد، نتیجه‌ی بهبود

قبل از آغاز بحران کریمه، روسیه ۶/۸ درصد از سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در اوکراین را در اختیار داشته است، هرچند رقم واقعی ممکن است بیشتر باشد. چراکه ۳۳/۴ درصد از سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به اوکراین در سال ۲۰۱۳ از قبرس بود. این احتمال وجود دارد که سرمایه‌گذاری روسیه از طریق بانک‌ها و شرکت‌های قبرس به اوکراین منتقل می‌شود. در سال ۲۰۱۴، با شروع بحران، سهم هر دو کشور هم روس‌ها و قبرس در سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در اوکراین به ترتیب به ۵/۹ درصد و ۲۹/۹ درصد کاهش یافته است. البته با جنگ جدید (۲۰۲۲)، دوباره شاهد کاهش سرمایه‌گذاری و مبادلات تجاری میان این دو کشور خواهیم بود.

علاوه بر این سرمایه‌گذاری‌ها، نظام بانکی اوکراین ارتباطاتی نزدیک با نظام بانکی روسیه دارد. پنجمین بانک اوکراین از نظر کل دارایی بانک پروم اینوست (Prominvestbank)، شعبه‌ی ونوش اکونوم بانک (Vnesheconombank) روسیه است. علاوه بر این، شعبه‌هایی از اسبربانک، آلفا بانک و بانک VTB روسیه به ترتیب هشتمین، نهمین و دهمین بزرگ‌ترین بانک‌های اوکراین می‌باشند که این شعب با هم بیش از ۶ میلیارد دلار از دارایی‌های اوکراین را به خود اختصاص داده‌اند. از آنجایی که دولت روسیه صاحب ونش اکونوم بانک و همچنین بیشتر سهام (اسبر بانک) و (وی تی بی) را در اختیار دارد، کرملین به‌طور غیرمستقیم کنترل بخش قابل توجهی از بخش بانکی اوکراین را در دست دارد و کل بدهی مستقیم و تضمینی اوکراین به بانک‌های دولتی و روسی بیش از ۴ میلیارد دلار، معادل حدود ۱۲ درصد از بدهی خارجی این کشور بوده است. بخش انرژی اوکراین هم نیز به روسیه پیوند خورده است. یک شرکت روسی، سهام هشت شرکت از ۲۷ شرکت تأمین‌کننده‌ی انرژی اوکراین، از جمله توزیع برق در مناطق اودسا و کی‌یف را در اختیار دارد. با

به واردات انرژی از روسیه وابسته است و این امر یکی از عناصر کلیدی مشکلات روابط دو کشور است.^۱ روسیه از وابستگی انرژی اوکراین به‌مثابه یک امتیاز طبیعی در موارد بی‌شماری به منظور پیروزی سیاسی و اقتصادی استفاده کرده است. کسری مبادلات کالا تا حد زیادی توسط تبادل خدمات جبران می‌شود. این امر جزء مهم روابط تجاری بین اوکراین و روسیه حساب می‌آید و با توجه به موقعیت اوکراین و نقش آن به عنوان یک کشور ترانزیت که بخش عمده‌ای از گاز روسیه به اروپا را منتقل می‌کند. با وجود سهم قابل توجه خدمات در صادرات اوکراین به روسیه، این بخش به طور کامل قادر به جبران کسری تراز تجاری اوکراین نمی‌باشد. یکی دیگر از ویژگی‌های مشخص تجارت و همکاری اقتصادی اوکراین و روسیه وابستگی شدید بخش‌های اقتصادی دو کشور به یکدیگر است که میراث چرخه‌ی تولید بسته‌ی اتحاد جماهیر شوروی، به حساب می‌آید. ساختار تجاری حاکم بر روابط روسیه و اوکراین برای اوکراین چندان مطلوب نیست چراکه اوکراین واردکننده‌ی انرژی از روسیه به عنوان یک کالای استراتژیک است و محصولات صادراتی اوکراین به روسیه بیشتر دربرگیرنده‌ی مصنوعات صنعتی است (szeptycki, 2021: 31-32).

با وجود الحاق کریمه به روسیه و جنگ ۲۰۲۲، اقتصاد اوکراین و روسیه اقتصادی در هم تنیده باقی خواهد ماند. از طرف دیگر «کی‌یف» در حال لابی با دولت‌های غربی است تا با اعمال تحریم‌ها علیه شرکت‌های روسی و حمایت از کاهش وابستگی اوکراین به واردات گاز طبیعی از روسیه، زمینه‌ی رهایی از سلطه‌ی اقتصاد روسیه را فراهم کند. با این حال، بخش بانک‌داری و انرژی اوکراین به روسیه گره خورده است، کرملین گزینه‌های مختلفی را که با آن بتواند کی‌یف را تحت تأثیر قرار دهد در اختیار دارد (RATHA & JU KIM, 2022).

در سال ۲۰۱۴ به ۱۸٪ در سال ۲۰۱۵ کاهش یافته است (Rapoza, 2016: 1).

^۱ صادرات مستقیم گاز روسیه به اوکراین از ۱۴/۵ میلیارد متر مکعب در سال ۲۰۱۴ به ۶/۱ میلیارد متر مکعب در سال ۲۰۱۵ کاهش یافته است، به همین صورت سهم بازار روسیه از ۳۴٪

۴. از آنجایی که اقتصاد روسیه و اوکراین همچنان به هم دیگر وابسته هستند، روابط اقتصادی ایران و اوکراین به نوعی روابط ایران و روسیه قلمداد می‌شود، به عنوان مثال به همکاری دو کشور در حوزه ساخت هواپیما در اصفهان می‌توان اشاره کرد. از آنجاکه بخشی از صنعت اوکراین وابسته به صنعت هوانوردی روسیه است از این روی هر دو کشور از این همکاری بهره می‌برند؛

۵. از دیدگاه سیاسی ج. ا. ایران، حوادث پیرامون روسیه را در راستای انقلاب‌های مخملی ارزیابی می‌کند و در این زمینه با روسیه هم‌سازی و همگامی دارد. نوع واکنش‌های ایران به کنش‌های پیرامونی روسیه گرایش بیشتری به سیاست‌ها و اقدامات روسیه دارد. مصادیق این ادعا را می‌توان در موضع‌گیری‌های ایران در ارتباط با بحران‌های آبخازیا، اوستیای جنوبی، کریمه و بحران کنونی مشاهده کرد که ایران عموماً برخلاف سیاست‌های روسیه در مناطق فوق موضع‌گیری نکرده است.

۶. با توجه به موقعیت اوکراین در ترانزیت انرژی به اروپا، اوکراین مسیر رقیب انتقال انرژی ایران از طریق ترکیه و مدیترانه جنوبی به اروپا هم قلمداد می‌شود.

۷. مناسبات ایران و اوکراین از این جهت که ایران در تعاملات خود با غرب (به‌ویژه اروپا) اهرم قدرت‌مندی در اختیار خواهد داشت مورد توجه می‌باشد، با توجه به تلاش اروپا برای کاهش وابستگی گازی خود به روسیه، حمایت ایران در این زمینه از اهمیت زیادی برخوردار می‌باشد (KATZ, 2015).

۸. در سایه بحران اوکراین تحریم‌های غرب علیه روسیه این ضرورت را برای مسکو پدید آورده است که به دنبال یافتن شرکای

توجه به کمبود برق ناشی از دست دادن منابع زغال‌سنگ اوکراین منجر به آغاز واردات برق از روسیه و جبران ده درصد کمبود پیش‌بینی شده، شده است. در مجموع شرکت‌های روسی همچنین کنترل حدود ۳۰ درصد از شرکت توزیع برق منطقه‌ای اوکراین و صادرات برق به این کشور را در اختیار دارند (Ukraine's Economy Needs Russia, 2022).

۵ تجزیه و تحلیل

با توجه به اینکه اوکراین به نقطه تقابل ژئواستراتژیک روسیه و غرب برای تعیین مرزهای نفوذ منطقه‌ای و جهانی خود تبدیل شده، لازم است ضمن حفظ بی‌طرفی فعال روابط ایران و اوکراین به‌گونه‌ای تنظیم شود که بیشینه منافع ملی را تأمین کند. در ارتباط با روابط ایران و اوکراین گزاره‌های زیر را باید مورد توجه قرار داد:

۱. هماهنگی ایران و روسیه در چارچوب‌های کلان در زمینه تحولات منطقه‌ای و بین‌المللی شرایطی فراهم کرده است که روسیه از روابط ایران و اوکراین چندان احساس نگرانی نداشته باشد؛

۲. با توجه به فقدان مرز مشترک بین ایران و اوکراین و همچنین قرارگیری اوکراین در یک منطقه‌ی جغرافیایی دیگر که با مسائل و ویژگی‌های خاص خود روبه‌رو است و از آنجایی که حجم مبادلات اقتصادی و انرژی ایران با اوکراین قابل توجه نیست ارتباطات دوجانبه تهران-کی‌یف چندان موجب نگرانی مقامات روسی در شرایط کنونی نخواهد بود؛

۳. با توجه به اینکه ماهیت روابط ایران و اوکراین بیشتر اقتصادی است، در قیاس با روابط ایران و روسیه که ماهیت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک دارد، روابط بین ایران و اوکراین چندان برای روسیه چالش برانگیز نخواهد شد؛

فراوانی برخوردار است، با توجه به نیازهای ایران و استفاده از ظرفیت‌های یادشده گسترش روابط ایران و اوکراین از نظر «کی‌یف» از اهمیت بیشتری برخوردار است. در واقع اوکراین به ارتقای روابط با ایران از دو منظر می‌نگرد، اول با توجه به ظرفیت‌های اقتصادی دوجانبه درصد کاهش آسیب‌پذیری خود در مقابل روسیه و کاهش فشارهای آن است. دوم با توجه به جایگاه ایران در پی متنوع کردن روابط خود در زمینه‌های مختلف می‌باشد. البته باید توجه داشت کم و کیف روابط ایران و اوکراین می‌تواند مورد توجه روسیه باشد و حتی در بدبینانه‌ترین حالت توصیه‌هایی از جانب روسیه را برای ایران در پی داشته باشد، در مقابل برای ایران روابط با اوکراین می‌تواند منجر به افزایش توان چانه‌زنی در مواجهه با اروپا باشد.

۶ نتیجه‌گیری

از دیدگاه ژئوپلیتیکی مهم‌ترین مقوله در سیاست خارجی هر کشور توجه به مثلث استراتژیک اقدام در سیاست خارجی آن کشور است، مثلث استراتژیک اقدام در سیاست خارجی ناظر به سه جزء به هم پیوسته است که کاربست آن در سیاست خارجی (چه در حوزه‌ی تصمیم‌گیری و چه در حوزه‌ی تصمیم‌سازی) ضرورتی انکارناپذیر است. عناصر اصلی مثلث استراتژیک اقدام عبارت‌اند از: (تعهدات^۱، ظرفیت^۲ و منافع^۳) که در اندرکنش متقابل باهم به عنوان تعیین‌کننده‌ی معیار چگونگی اقدام در محیط پیرامونی کشورهاست که می‌توان آن را در قالب شکل زیر به نمایش گذاشت:

جایگزین باشد. بی‌شک ایران به عنوان کشوری مهم و ثروت‌مند یکی از گزینه‌های مدنظر مسکو است. البته تحقق این مهم نیازمند سیاست خارجی فعال به عنوان بسترساز تجارت خارجی است.

با توجه به گزاره‌های فوق عناصر اصلی مناسبات ایران و اوکراین را می‌توان در موارد زیر دسته‌بندی کرد:

اوکراینی‌ها با توجه به مزیت رقابتی خود تمایل زیادی به فعالیت در زمینه‌ی انرژی و نیروی ایران از خود نشان داده‌اند. تلاش اوکراین مبنی بر ارتقای روابط دو کشور و استراتژیکی کردن این روابط است چراکه در این شرایط هم امکان بازیگری خود را ارتقا داده و هم می‌تواند گام مهمی در راستای تنوع‌بخشی به نیازهای هیدروکربنی خود برداشته باشند.

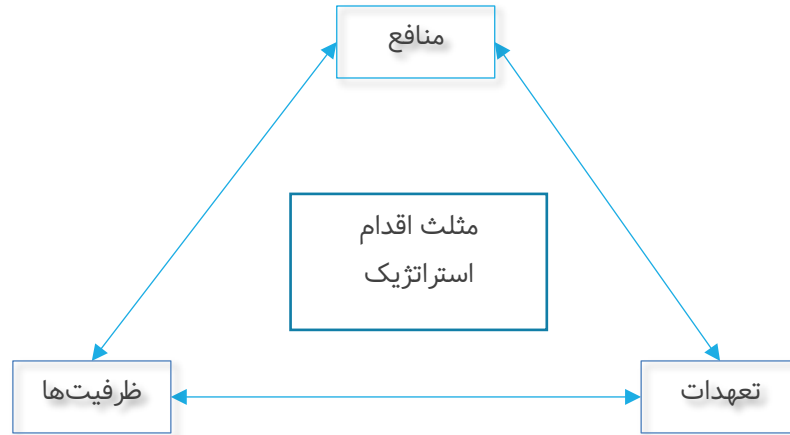
صادرات محصولات کشاورزی از دیگر مبانی توجه اوکراینی‌ها به روابط با ایران است. اوکراین با در اختیار داشتن ۳/۸٪ از حجم صادرات جهانی گندم و ۱/۴ میلیارد دلار در رده‌ی پنجم صادرکنندگان عمده‌ی گندم در جهان است (Workman, 2022). البته برخی گزارش‌ها از جایگاه چهارم اوکراین (تولید ۱۵۰۰۰ تن) حکایت دارند (mundi, 2021). در حالی که ایران از واردکنندگان عمده‌ی گندم به حساب می‌آید. در طول ۲۰ سال گذشته ایران با میانگین واردات سه میلیون تن گندم در سال، جزء کشورهای متوسط در واردات گندم در جهان بوده است. با توجه به قابلیت اوکراین در تولید گندم و نیاز ایران به واردات گندم یکی از شاخصه‌های همکاری‌های مشترک ایران و اوکراین به حساب خواهد آمد.

بعد از روسیه، اوکراین در بین کشورهای جداشده از اتحاد جماهیر شوروی از ظرفیت‌های

³ Interests

¹ Commitments

² Capability

نمودار ۳ مثلث اقدام استراتژیک (منبع؛ نگارنده)

سیاست ایران باید به گونه‌ای تنظیم شود که پیام اشتباه به غرب به‌طور عام و اروپا به‌ویژه در مسیر تنش‌زدایی جاری را ندهد. ایران باید ضمن تکیه بر واقعیت‌های موجود سیاسی-اجتماعی در اوکراین سعی کند از فرصت پدید آمده بیشترین استفاده را در نزدیکی به اتحادیه‌ی اروپا و فرصت‌سازی در حوزه‌ی امنیت انرژی از جمله انتقال گاز به اروپا از طریق ترکیه و مدیترانه را انجام دهد. سیاست ایران در قبال اوکراین باید به گونه‌ای تنظیم شود که خود را درگیر تنش‌های طرف‌های درگیر در منطقه بیرون از «خارج نزدیک» روسیه نکند. این سیاست باید مبتنی بر «بی‌طرفی فعال» باشد که بر مبنای آن تنش‌ها و رقابت‌های قدرت‌های درگیر به نفع تأمین امنیت نسبی و منافع ملی ایران خنثی شوند.

با توجه به در هم تنیدگی اقتصاد اوکراین و روسیه در زمینه‌ی بانک‌داری و حوزه‌ی انتقال نیرو، روابط ایران و اوکراین باید در برگیرنده‌ی بانک‌داری و انرژی نیز باشد که کمتر باعث حساسیت روسیه شود. تمایل اوکراین به خرید گاز از ایران و جانشین

بنابراین در ارتباط با روابط ایران و اوکراین در چارچوب مدل فوق باید گفت از آنجایی که فقدان کد ژئوپلیتیکی^۱ در سیاست خارجی ایران در چنین مواردی احساس می‌شود، باید ضمن توجه به این واقعیت که روسیه به لحاظ ژئوپلیتیکی انعطاف‌پذیر است، ایران روابط خود را با اوکراین به گونه‌ای توسعه دهد که ضمن بهره‌گیری از ظرفیت‌های موجود، حداکثر بهره‌وری از فرصت‌ها و سودآوری و نیز حداقل هزینه و تهدید برای کشور را در پی داشته باشد. از آنجایی که ایران با روسیه در سطوح کلان استراتژیک از جمله مهار دامنه‌های نفوذ غرب در منطقه، مبارزه با بنیادگرایی سنی و... منافع مشترک دارد، ایران به‌طور طبیعی باید به طرف روسیه گرایش داشته باشد. پس منطق نزدیکی دو کشور از این دیدگاه راهبردی-سیاسی و بر مبنای رفع تهدید غرب و همچنین گسترش همکاری‌های منطقه‌ای برای افزایش نقش آن‌ها است. پس نوع ارتباط با اوکراین نباید به گونه‌ای باشد که باعث حساسیت روس‌ها شود. از این منظر روابط با اوکراین نباید جزء اولویت‌های اصلی سیاست خارجی ایران باشد.

سیاست خارجی یک کشور است. کدهای ژئوپلیتیک هر کشور، مختص آن است و کشورها سعی می‌کنند برای رسیدن به منافع و اهداف خود بر کدهای ژئوپلیتیک دیگران تأثیر گذاشته، آن‌ها را مورد هدف قرار دهند.

^۱ کد ژئوپلیتیک عبارت است از دستور کار عملیاتی سیاست خارجی یک کشور که در ماورای مرزهای خود، مکان‌های جغرافیایی را ارزیابی می‌کند. کد ژئوپلیتیک به نوعی نتیجه‌ی استدلال ژئوپلیتیک عملیاتی است که شامل مجموعه‌ای از پیش‌فرض‌های سیاسی-جغرافیایی مربوط به زیرساخت

برخوردارند، با توجه به تأمین بخشی از نیازهای تسلیحاتی ایران توسط روسیه، برحسب ضرورت می‌توان از تولیدات نظامی اوکراین به عنوان گزینه‌ی جایگزین مناسب استفاده کرد. استفاده‌ی ایران از خدمات فنی مهندسی اوکراین در زمینه‌های انرژی و راه‌آهن و ... می‌تواند ضمن جذب سرمایه‌گذاری خارجی لازم برای افزایش شتاب توسعه در زمینه‌های یادشده، موجبات رقابت سرمایه‌گذاران خارجی و نیز افزایش سرعت عمل در بهره‌برداری از پروژه‌های مختلف را در پی داشته باشد. با توجه به تجربه‌ی همکاری گذشته با روسیه در زمینه‌ی راه‌اندازی نیروگاه بوشهر این امر یک مزیت برای ایران خواهد بود. یکی از مهم‌ترین دلایل اهمیت روابط ایران برای روسیه «برگ امتیازی ایران» در مقابل با غرب است که در معادلات بین‌المللی و خصوصاً منطقه‌ای برای این کشور است. ایران نیز می‌تواند با کاربرد هوشمندانه کارت اوکراین به یک موازنه در قبال رویکرد ابزاری روسیه در ارتباط با ایران دست یابد. درنهایت باید اذعان کرد که رابطه‌ی ایران و اوکراین برای روسیه در مقایسه با رابطه‌ی ایران و روسیه از ارزش کمتری برخوردار می‌باشد. این در حالی است که اروپا و آمریکا از تعمیق روابط ایران و اوکراین ناخرسند نیستند؛ چراکه به یک مؤلفه‌ی تأثیرگذار در مقابل سیاست خاورمیانه‌ای روسیه دست پیدا می‌کنند.

کردن ایران به جای روسیه در بلندمدت شاید زمینه‌ی بهبود روابط ایران و اتحادیه‌ی اروپا را فراهم کند؛ ولیکن زمینه‌ی برانگیخته شدن حساسیت روس‌ها را نیز در پی خواهد داشت با توجه به تلاش‌های روسیه برای تسلط بر زیرساخت‌های انرژی جهان این امر پتانسیل ایجاد چالش در روابط ایران و روسیه در زمینه‌ی رقابت‌های انرژی را دارد.

فروش گاز ایران به اوکراین و انتقال آن از مسیر اوکراین به اروپا سبب تضعیف مزیت ترانزیتی ایران در زمینه‌ی انتقال انرژی خواهد شد. در این زمینه بایستی یادآوری کرد که اوکراین منتفع‌تر از ایران است، چراکه هم وابستگی گازی خود را به روسیه کاهش می‌دهد و هم یک بازار جدید برای سرمایه‌گذاری پیدا کرده است. البته نباید فراموش کرد که روسیه در هیچ صورتی راضی به نقش‌آفرینی ایران در حوزه‌ی تأمین انرژی اروپا نمی‌شود. تقویت مناسبات ایران و اوکراین برای ایران نیز مزیت‌هایی در بر خواهد داشت که مهم‌ترین آن تنوع‌بخشی به شرکای خارجی و خلاصه نکردن تمام گزینه‌های موجود و در دسترس سیاست خارجی کشور به روابط با روسیه و درنهایت تقویت همکاری با اتحادیه‌ی اروپایی خواهد بود.

از آنجایی که به لحاظ سطوح تکنولوژیک تجهیزات نظامی روسی و اوکراینی از مشابهت زیادی

منابع

اسلام، سال ۱۶، شماره‌ی ۱، پیاپی ۶۱: ۷۸-۴۳.

زادوخین، آ. گ (۱۳۸۴) **سیاست خارجی روسیه، خود آگاهی و منافع ملی**، ترجمه‌ی مهدی سنایی، تهران: ابرار معاصر.

حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۸۵)، **افق‌های جدید در جغرافیای سیاسی**، تهران: نشر سمت.

آزادی، علی (۱۴۰۱) پیامدهای جنگ اوکراین برای منافع ایران، اقتصاد نیوز.

[/https://www.eghtesadnews.com](https://www.eghtesadnews.com)

برژینسکی، ژبیگینو (۱۳۸۵) **پس از سقوط، بازی نهایی در جهان تک قطبی**، ترجمه‌ی امیرحسین توکلی، تهران: انتشارات سبزان.

بهمن، شعیب (۱۳۹۴) «تأثیر بحران اوکراین بر روابط روسیه و آمریکا»، **مطالعات راهبردی جهان**

علی بیگی، محمد و میترا راه نجات (۱۳۹۷) «زمینه‌های همگرایی و واگرایی ایران، روسیه و اتحادیه‌ی اروپا در قبال بحران غرب آسیا (سوریه) (۲۰۱۱ تا ۲۰۱۶)»، پایان‌نامه‌ی دانشگاه آزاد واحد جنوب تهران، دانشکده علوم سیاسی و حقوق.

کاظمی، سید علی اصغر (۱۳۷۷) *نظریه‌ی همگرایی در روابط بین‌المللی*، تهران: نشر پیک ایران.

کاتز، مارک (۱۳۹۵) مصاحبه با ایراس قابل دسترس در:

<http://www.iras.ir/fa/doc/interview/>

کریمی، جهانگیر و ولی کوزه‌گر کالجی (۱۳۹۳) «الگوهای ضد هژمونیک ایران، روسیه و چین در آسیای مرکزی»، *فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز*، شماره‌ی ۸۵: ۱۵۹-۱۲۸.

طبری، امید (۱۳۸۷) «عوامل هویتی و تحولات سیاست خارجی فدراسیون روسیه در قبال غرب بعد از پایان جنگ سرد»، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان دانشکده‌ی علوم اداری و اقتصادی.

نونژاد، محمد و کریمی، مرتضی. (۱۳۹۷). تقابل روسیه و آمریکا در اوکراین و تأثیر آن بر منافع ملی ایران. *فصلنامه مطالعات روابط بین الملل*، دوره ۱۱، شماره‌ی ۴۱، صص ۱۷۵-۱۴۵.

حلالخور، مهرداد و آرش سعیدی راد (۱۴۰۱) «روندهای کلان جهانی؛ تحول و گسترش ژئواکونومیک دریای خزر»، *فصلنامه‌ی روابط خارجی*، دوره‌ی ۱۴، شماره‌ی ۵۳: ۱۸۱-۱۵۹.

خانی، محمد حسن و داوود کریمی پور (۱۳۹۱) «روسیه، دریای خزر و نظام بین‌الملل: گذار استراتژیک»، *فصلنامه‌ی آسیای مرکزی و قفقاز*، شماره‌ی ۷۸: ۲۴-۲۱.

شیخ الاسلامی، محمدحسن و شیرواند، صارم. (۱۳۹۵). تأثیر کد و بینش ژئوپلیتیک بر مدیریت فدراسیون روسیه در بحران اوکراین. *فصلنامه علمی مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز*، دوره ۲۲، شماره‌ی ۹۵، صص ۱۳۱-۱۷۱.

فلاحی، احسان و عامری، اسداله. (۱۳۹۵). ریشه‌های بحران اوکراین و تأثیر آن بر منافع ملی جمهوری اسلامی ایران. *فصلنامه مطالعات روابط بین الملل*، دوره ۹، شماره ۳۴، صص ۹۲-۶۵.

قربانی، ارسلان (۱۳۹۱) «خرید تسلیحات نظامی و همگرایی منطقه‌ای در خلیج فارس مطالعه‌ی مورد شورای همکاری خلیج فارس و ایران»، *پژوهش‌های روابط بین‌الملل*، دوره‌ی ۱، شماره‌ی ۵، صص ۷۳-۵۸.

قوام، سید عبدالعلی (۱۳۸۴) *روابط بین‌المللی نظریه‌ها و رویکردها*، تهران: نشر سمت.

Batmanghelidj, E. (2022). *There is No Russia-Iran Partnership*, <https://www.bourseandbazaar.com/articles/2022/7/17/there-is-no-russia-iran-partnership>

Deutschehe, Karl W. (1987). *Analysis of international relation and ed. Englewood cliffs N. J prinston*,

Flanagan, Stephen J. (2013). *The Turkey-Russia-Iran Nexus: Eurasian Power Dynamics*, https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/131112_Brannen_TurkeyRussiaIranNexus_Web.pdf

<http://iran.mfa.gov.ua/fa/ukraine-ir/diplomacy>

- Lucas. E. Mitchell. W. (2014). Central European Security after Crimea: The Case for Strengthening NATO's Eastern Defenses, **Center for European Policy Analysis**, Report No. 35, pp. 1-12. Available at: <http://cepa.org/index/?id=92c2425736b1065fa04616737b9e41b5>
- Kenneth, R.(2016). Ukraine Boasts European Gas Imports, **But Most of It Still Russian**, Available at: <http://www.forbes.com/sites/kenrapoza/2016/02/02/ukraine-boasts-european-gas-imports-but-most-of-it-still-russian/#135c8e3730f6>
- Nordberg, M. (1997). Interdependence and National Identity in Ukraine and Belarus”, **Southeastern Political Review**, Volume 25, No. 4.10.1111/j.1747-1346.1997.tb00459.x
- Hidalgo C. A and Others. (2013). The Product Space Conditions the Development of Nations. Science, <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/0708/0708.2090>
- Szeptycki, A. (2008). Trade Relations between the Russian Federation and Ukraine, materiały studialne PISM research papers, No. 8, JANUARY 2008, Available at: https://www.files.ethz.ch/isn/93310/2008_8.pdf
- RATHA, DILIP & EUNG JU KI. (2022). Russia-Ukraine Conflict: Implications for Remittance, **flows to Ukraine and Central Asia**.
- Russia's International Networks: The Impact of the War in Ukraine. (2015). p: 8 available at: https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/field/field_document/2015-058%20Bosch%20Conference%20Event%20Summary_JC.pdf
- <http://usa.mfa.gov.ua/en/press-center/news-from-ukraine/1249-ukrajina-ta-iran-domovilisy-posiliti-torgovo-jekonomichnu-spivpracyu>
- Ukraine's Economy Needs Russia, FEBRUARY. (2022). available at: <https://www.stratfor.com/analysis/ukraines-economy-needs-russia>.
- <http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/ukr/>
- KATZ, MARK N. (2015). Russian-Iranian Relations In The Shadow Of Ukraine, <https://lobelog.com/russian-iranian-relations-in-the-shadow-of-ukraine>
- Miguel, M. B. (2022). Russia's relationship with Iran in the context of the 21st century geopolitics, https://www.ieee.es/Galerias/fighero/docs_opinion/2022/DIEEE_O36_2022_MARBAL_Rusia_ENG.pdf
- Mundi. (2021). <http://www.indexmundi.com/agriculture/?commodity=wheat&graph=exports>
- Workman, Daniel. (2022). Wheat Exports by Country, <https://www.worldstopexports.com/wheat-exports-country>.
- <http://iran.mfa.gov.ua/fa/ukraine-ir/diplomacy-2021>
- Sergei, B. (2016). Ukraine ambassador pledges push to lift visa

Requirements for Iranians,
<http://theiranproject.com/blog/2016/08/02/ukraine-ambassador-pledges-push-lift-visa-requirements-iranians/>

Tabrizi, A. (2022). Friends with Benefits: Iran and Russia after the Ukraine Invasion,
<https://rusi.org/explore-our->

[research/publications/commentary/friends-benefits-iran-and-russia-after-ukraine-invasion](http://theiranproject.com/blog/2016/08/06/ex-ukrainian-president-urges-strategic-ties-iran)

Viktor Y. (2016).

<http://theiranproject.com/blog/2016/08/06/ex-ukrainian-president-urges-strategic-ties-iran> Economic Complexity Index.